

**Krzysztof Balon, Grażyna Rutkowska, Joanna Staręga-Piasek,
Katarzyna Stec, Izabela Szmaglińska, Mirosława Zielony**

Preambuła i pakiet usług pomocy i integracji społecznej dla osób starszych

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Projekt 1.18 „Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej” współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Spis treści

1. Preambuła.....	4
2. Pakiet usług dla osób starszych	6
2.1. Profile osób starszych.....	7
2.2. Cele pakietu usług dla osób starszych	11
2.3. Obowiązkowy pakiet usług pomocy i integracji społecznej	15
2.4. Optymalny pakiet usług pomocy i integracji społecznej	22
2.5. Pakiet usług społecznych.....	33
Wykaz skrótów	44
Bibliografia.....	45

1. Preambuła

Przypominając o konieczności respektowania i poszanowania praw człowieka w odniesieniu do każdej osoby starszej;

mając na uwadze, że osoba starsza, wraz z bagażem swych doświadczeń i potrzeb, w każdej sferze funkcjonowania (emocjonalnej, duchowej i fizycznej), wymaga szacunku oraz zrozumienia;

biorąc pod uwagę, że Polska podobnie jak wiele innych krajów Unii Europejskiej jest krajem starzejącym się, a wzrost udziału osób starszych w ogólnej liczbie ludności jest spowodowany stopniowym wydłużaniem się przeciętnej długości życia i silnym spadkiem dzietności;

stwierdzając, że zmiany w strukturze demograficznej społeczeństwa nie powodują należytej reakcji ze strony państwa, skutecznych rozwiązań prawnych i organizacyjnych w tym zakresie jest mało, a problem dyskryminacji ze względu na wiek staje się coraz powszechniejszy i ustalone przed laty kryteria wiekowe dotyczące zatrudnienia nie uwzględniają stosunkowo szybkiego wzrostu długości życia;

podkreślając, że mimo braku systemowych rozwiązań prawnych dotyczących gwarantowania pomocy osobom starszym, każda taka osoba ma prawo do życia w warunkach odpowiadających godności człowieka oraz uzyskania niezbędnego wsparcia z pomocy społecznej, niezależnie od miejsca zamieszkania oraz zasobów rodzinnych i materialnych;

mając świadomość, że starzenie się społeczeństwa polskiego i postępujące zmiany w strukturze demograficznej wymagają wdrożenia nowych rozwiązań prawnych, organizacyjnych i funkcjonalnych, które umożliwią lub ułatwią osobom starszym pokonywanie barier w zaspokajaniu potrzeb (w szczególności psychospołecznych) i pełnienie ról społecznych;

czerpiąc inspirację z rozwiązań systemowych stosowanych w innych krajach Unii Europejskich i nielicznych innowacyjnych rozwiązań stosowanych przez samorządy lokalne w Polsce;

prezentujemy do dalszego praktycznego wykorzystania standardy: pracy socjalnej wraz z pakietem usług dla osób starszych oraz usług opiekuńczych dla osób starszych świadczonych w miejscu zamieszkania.

MISJA
Wzmacnianie dobrostanu osoby starszej
przez utrzymywanie, wspieranie i poszerzanie niezależności osobistej oraz
aktywności -
- z uwzględnieniem potrzeb i możliwości osoby starszej, jej rodziny i otoczenia

Postępujące procesy starzenia się populacji stanowią istotne wyzwanie dla polityki społecznej. Zwiększający się udział osób w wieku poprodukcyjnym w społeczeństwie (15% w 2002 r. i 16,9% w 2010 r., prognoza GUS na 2035 r. – 26,7%) oraz zmiany w tradycyjnym modelu rodziny skutkują coraz większym zapotrzebowaniem na różnorodne usługi społeczne na rzecz osób starszych, zarówno o charakterze aktywizującym, jak i wspomagająco-opiekuńczym.

Skutkiem odejścia od modelu rodziny wielopokoleniowej oraz wzrastającej liczby rodzin niepełnych jest rozluźnienie rodzinnych więzi pokoleniowych oraz zmniejszenie potencjału opiekuńczego rodziny wobec najstarszych członków. W szczególnej sytuacji znajdują się osoby starsze prowadzące jednoosobowe gospodarstwa domowe (w roku 2008 było to 24% ogółu osób w wieku poprodukcyjnym), osoby o ograniczonej mobilności (odpowiednio 24,2%) oraz starsze osoby niepełnosprawne (co trzecia osoba w wieku 60–74 lata oraz co druga osoba w wieku 75 lat i więcej). W wypadku niesamodzielności i braku odpowiedniego wsparcia, osoby te mogą doświadczać problemów w zaspokajaniu swych potrzeb życiowych. Zapewnienie dostępu do pakietu usług oraz pracy socjalnej osobom starszym jest istotne nie tylko z punktu widzenia interesu indywidualnego odbiorcy usług (i jego rodziny), ale również z perspektywy całej społeczności i społeczeństwa.

Osoby starsze a prawo

Ludzie starsi wymieniani są w Konstytucji RP (art. 32) jako kategoria antydyskryminowana ze względu na wiek. W innych artykułach Konstytucji osoby starsze występują tylko wtedy kiedy są chorzy, niepełnosprawni, ubodzy – jako kategoria domyślna. Ustawodawstwo w Polsce, w tym ustawa o pomocy społecznej nie traktuje starości jako dysfunkcji a jedynie jako grupę ryzyka, z której łatwiej (szybciej) przenieść się do kategorii defaworyzowanej.

2. Pakiet usług dla osób starszych

Pakiet usług dla osób starszych to działania, które w obliczu starzejącego się społeczeństwa należy wystandaryzować w pierwszej kolejności. Dotychczasowe działania na rzecz osób starszych odznaczają się różną skutecznością, ale nadal w wielu środowiskach praca socjalna z osobami w wieku podeszłym w ogóle nie jest prowadzona. Działania w tym zakresie – prowadzone przez instytucje samorządowe, rządowe i organizacje pozarządowe – rzadko tworzą spójny, skuteczny system, w którym wiadomo, jakie działania są faktycznie realizowane, jakie powinny być prowadzone, a jakich po prostu brakuje. Każdy podmiot działa według swoich własnych norm i sam decyduje, co jest najważniejsze dla zaspokajania istotnych potrzeb osób starszych.

2.1. Profile osób starszych

Kategoryzacja (profile) osób starszych wiąże się i determinuje zróżnicowaną ofertę usług adresowaną ze względu na profile psychofizyczne tych osób. Oferta obejmuje nie tylko zaspokojenie potrzeb biologicznych, ale i potrzeb wyższego rzędu (poczucie bezpieczeństwa, potrzeby samorealizacji czy też potrzeb kulturalnych, oraz potrzebę uznania i poczucia własnej wartości). Oferta usługowa uwzględnia także usługi, które mają wyraźnie charakter profilaktyczny w stosunku do procesu marginalizowania i wykluczania osób starszych.

Biorąc pod uwagę:

- poziom sprawności fizycznej/mobilność w codziennym funkcjonowaniu;
  - sprawność intelektualną/stan zdrowia psychicznego;
  - sytuację rodzinną (osoba samotna/zamieszkująca samotnie, osoba zamieszkująca z rodziną);
- wyodrębnione zostały następujące istotne z punktu widzenia pakietu usług profile osób starszych:

Profil 1. Osoby zdolne do samodzielnego funkcjonowania w środowisku zamieszkania przy zapewnieniu wsparcia.

Profil 2. Osoby zdolne do funkcjonowania w środowisku zamieszkania przy zapewnieniu wsparcia.

Profil 3. Osoby niezdolne do funkcjonowania w środowisku zamieszkania.

W profilach ujęta została charakterystyka poszczególnych grup odbiorców usług oraz proponowany charakter usług.

PROFIL 1

Osoby zdolne do samodzielnego funkcjonowania w środowisku zamieszkania przy zapewnieniu wsparcia

Charakterystyka osób

Osoby sprawne i o ograniczonej sprawności, mobilne (tzn. zdolne do poruszania się w środowisku samodzielnie - w tym z użyciem sprzętu ortopedycznego - lub z niewielką pomocą/wsparciem innych osób), których sprawność intelektualna i stan zdrowia psychicznego umożliwia funkcjonowanie w miejscu zamieszkania i zaspokajanie podstawowych potrzeb życiowych

Charakter usług

**Usługi podtrzymujące sprawność (fizyczną, intelektualną) i aktywność w różnych obszarach życia społecznego.
Usługi poradnictwa specjalistycznego.**

PROFIL 2

Osoby zdolne do funkcjonowania w środowisku zamieszkania przy zapewnieniu wsparcia

Charakterystyka osób

Osoby mobilne, o ograniczonej sprawności intelektualnej lub wykazujące zaburzenia psychiczne, niewymagające całodobowej opieki i pielęgnacji;

Osoby o ograniczonej sprawności, mobilne tylko w obrębie mieszkania – w tym z użyciem sprzętu ortopedycznego lub z pomocą innych osób niewymagające całodobowej opieki i pielęgnacji;

Osoby niemobilne, niewymagające całodobowej opieki i pielęgnacji.

Charakter usług

Usługi podtrzymujące sprawność (fizyczną, intelektualną) i aktywność oraz usługi opiekuńcze świadczone w ośrodkach wsparcia.

Usługi rehabilitacyjne.

Usługi opiekuńczo-pielęgnacyjne i gospodarcze świadczone w miejscu zamieszkania.

**Usługi poradnictwa specjalistycznego
praca z rodziną, środowiskiem.**

PROFIL 3
osoby niezdolne do funkcjonowania w środowisku zamieszkania

Charakterystyka osób

**Osoby czasowo
wymagające
wzmoczonej/całodobowej
opieki lub pielęgnacji.**

**Osoby stale wymagające
całodobowej opieki**

Charakter usług

**Całodobowe usługi
opiekuńczo-pielęgnacyjne
o charakterze czasowym
w ośrodkach wsparcia,
ZOL, ZPO, praca
z rodziną.**

**Całodobowe usługi w
DPS.**

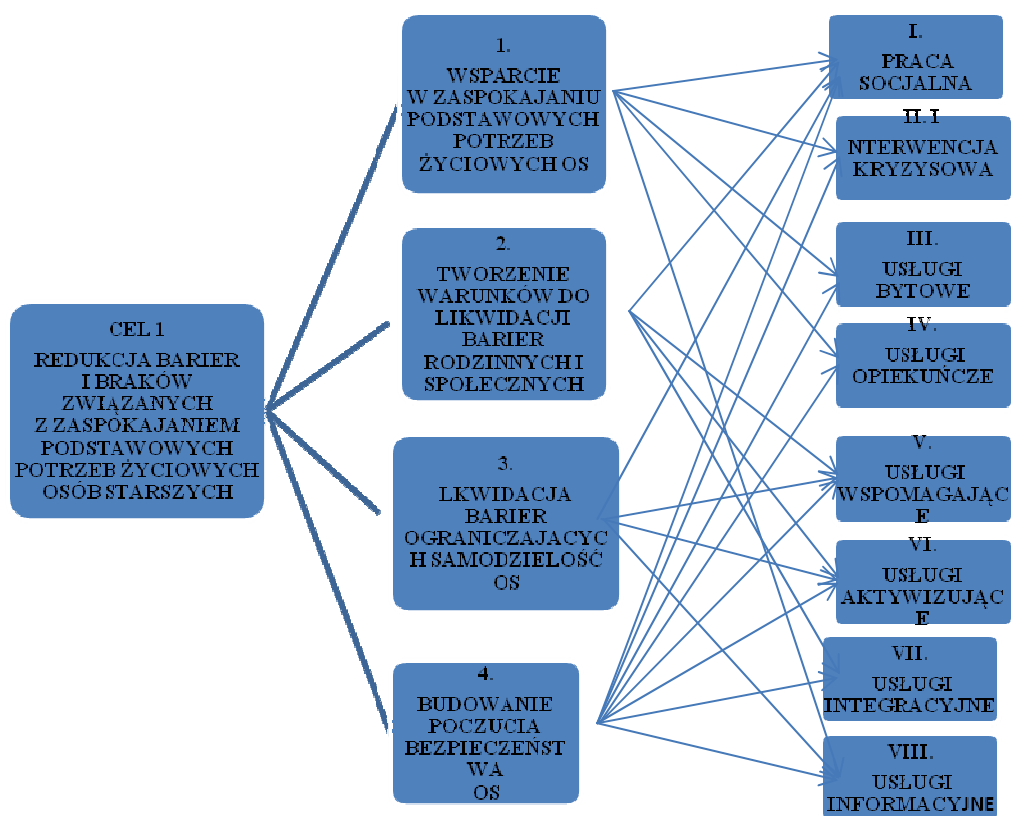
2.2. Cele pakietu usług dla osób starszych

Tabela 1. Cele pakietu usług dla osób starszych.

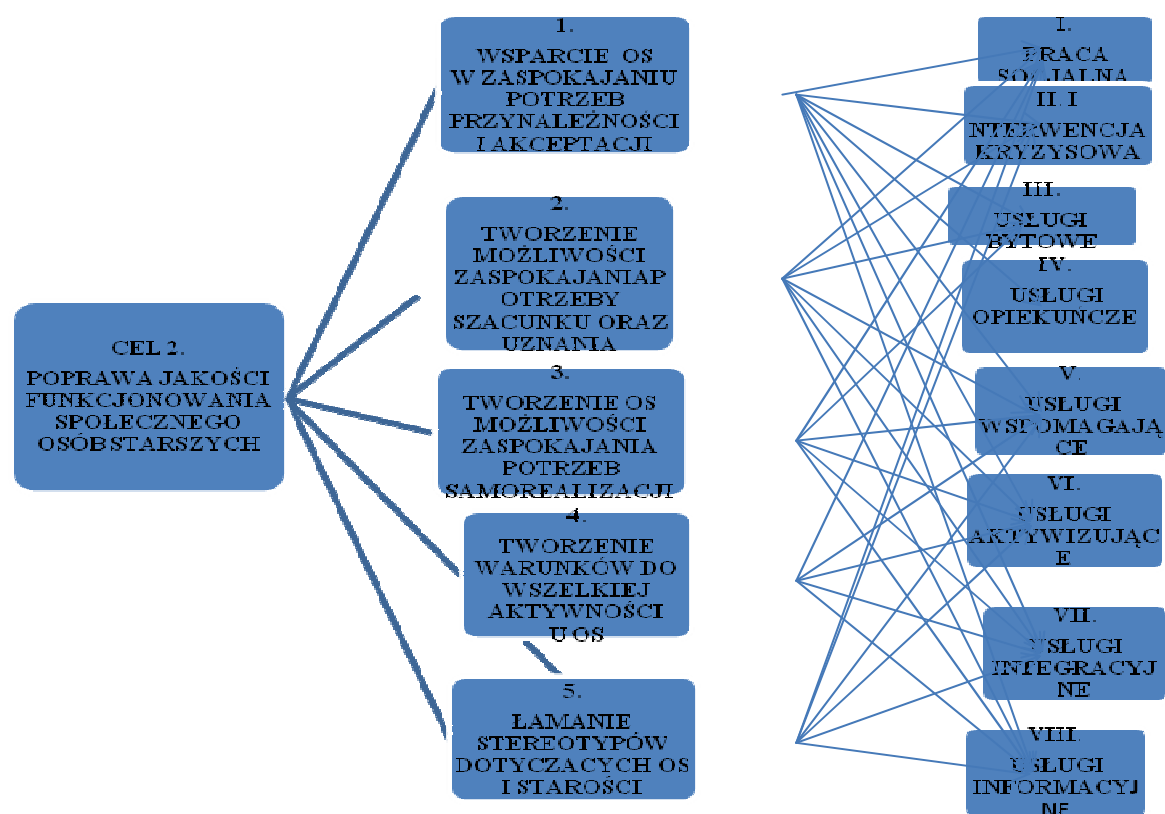
Cel główny I Redukcja barier i braków związanych z zaspokajaniem podstawowych potrzeb życiowych osób starszych	Cel główny II Poprawa jakości funkcjonowania społecznego osób starszych
Cele szczegółowe:	Cele szczegółowe:
1. Wsparcie w zaspakajaniu podstawowych potrzeb życiowych osób starszych.	1. Wsparcie osób starszych w zaspakajaniu potrzeb przynależności i akceptacji.
2. Tworzenie warunków do likwidacji barier rodzinnych i społecznych.	2. Tworzenie osobom starszym możliwości zaspokajania potrzeby szacunku oraz uznania.
3. Likwidacja barier ograniczających samodzielność.	3. Tworzenie osobom starszym możliwości zaspokajania potrzeby samorealizacji.
4. Budowanie poczucia bezpieczeństwa u osób starszych.	4. Tworzenie warunków do wszelkiej aktywności.
	5. Łamanie stereotypów dotyczących osób starszych i starości.

Poniżej przedstawiono cele główne i szczegółowe, przyporządkowując im konkretne usługi w pakiecie.

Schemat 1. Cel główny I.

Schemat 2. Cel główny II.

Pakiet usług dla osób starszych zawiera zbiór usług oferowanych osobom starszym, ich rodzinom i otoczeniu przez instytucje pomocy i integracji społecznej. W skład pakietu wchodzi usługi pomocy i integracji społecznej, których definicja została określona w *Krajowym Raporcie Badawczym*¹ jako wszystkie formy pomocy i wsparcia klienta pomocy społecznej wymienione w ustawie z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (Dz. U. 2009 nr 175 poz. 1362 z późn. zm.) i innych ustawach tworzących prawo pomocy społecznej *sensu largo*, niebędące świadczeniami pieniężnymi ani pomocą rzeczową, które są świadczone przez osoby lub zespoły osób posiadających odpowiednie przygotowanie zawodowe. Usługi mogą być świadczone w miejscu zamieszkania klienta lub w spełniających odpowiednie warunki pomieszczeniach. Usługi mogą być realizowane przez ośrodki pomocy społecznej, miejskie ośrodki pomocy rodzinie, powiatowe centra pomocy rodzinie, inne jednostki organizacyjne samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe oraz podmioty prowadzące działalność gospodarczą. Usługi pomocy społecznej mogą być usługami prostymi, składającymi się z pojedynczej usługi pomocy społecznej i usługami złożonymi, w ramach których świadczonych jest wiele usług, które nie tworzą jednak zbioru niezależnych od siebie elementów, lecz grupę usług wzajemnie ze sobą powiązanych, realizujących wspólny cel i kierowanych do konkretnej grupy docelowej.

W celu zapewnienia skutecznego wsparcia osób starszych wskazane jest interdyscyplinarne i systemowe podejście do zaspokajania życiowych i społecznych potrzeb tej grupy. Ważne jest więc zapewnienie dostępu do pełnej i uporządkowanej informacji dotyczącej oferty usług dla osób starszych. W związku z powyższym prezentowany pakiet zawiera usługi o charakterze obowiązkowym (zgodnie z ustawą o pomocy społecznej) oraz usługi fakultatywne – optymalne, które mogą wykraczać poza obszar pomocy społecznej, stanowiąc element polityki społecznej wobec osób

¹Krajowy Raport Badawczy. Pomoc i integracja społeczna wobec wybranych grup – diagnoza standaryzacji usług i modeli instytucji, R. Szarfenberg (red.), WRZOS Warszawa 2010.

starszych. Sposób realizacji usług może być różny, w zależności od zdiagnozowanych potrzeb oraz zaangażowania i możliwości samorządów lokalnych. Ważne jest, aby działania na rzecz osób starszych były uwzględniane w strategiach społecznych na wszystkich szczeblach.

Prezentowany poniżej pakiet usług został zaprezentowany w trzech częściach.

1. Obowiązkowy pakiet usług pomocy i integracji społecznej, w którym wyszczególnione są usługi, które instytucje pomocy społecznej są zobowiązane świadczyć na rzecz osób starszych (pakiet minimum) – Tabela 2.
2. Optymalny pakiet usług pomocy i integracji społecznej, będący czytelną wskazówką dla pracowników socjalnych, jak budować kompleksową i zintegrowaną ofertę usług dla osób starszych – Tabela 3.
3. Pakiet usług społecznych z obszaru kompetencji niebędących zadaniami pomocy społecznej (obszar kultury, zdrowia, sportu, kultury itp.) – Tabela 4.

Należy pamiętać, że skuteczna realizacja usług wymaga interdyscyplinarnej współpracy nie tylko w samorządzie, ale i pomiędzy jego różnymi szczeblami. Tylko systemowe, skoordynowane, monitorowane i planowane działanie może przynieść pożądane efekty dla opisywanej grupy społecznej. Stąd tak ważne jest, aby w każdym obszarze działań samorządów docenić rolę wymiany doświadczeń, współpracy i koordynacji działań.

Wymienione w pakietach usługi mogą być realizowane bezpłatnie lub odpłatnie oraz uzupełniane lub zastępowane świadczeniami pieniężnymi. Realizacja usługi może być wykonywana samodzielnie lub zlecana, np. organizacjom pozarządowym, podmiotom ekonomii społecznej, podmiotom komercyjnym.

Bardzo zróżnicowana oferta usług dla osób starszych na wszystkich szczeblach samorządu wynika z różnego zaangażowania w wykorzystywanie możliwości, jaka dają zapisy Ustawy z dnia 12 marca 2004r. o pomocy społecznej (Dz. U. 2009 nr 175 poz. 1362 z późn. zm.), art.17, ust. 2, pkt 4; art.19, ust.16; art. 21, ust 4.

2.3. Obowiązkowy pakiet usług pomocy i integracji społecznej

Tabela 2. Pakiet usług dla osób starszych – obowiązkowy pakiet usług pomocy i integracji społecznej.

<u>Lp</u>	Nazwa usługi	Opis usługi	Organizator usługi	Odbiorca usługi	Podstawa prawna
I.	Praca socjalna	Działania umożliwiające poprawę sytuacji życiowej osób starszych i ich rodzin, w tym rozwiązywanie indywidualnych problemów, dotyczących: – indywidualnych przypadków, – grup, – środowiska lokalnego ² .	Ops, pcpr, inne jednostki zatrudniające pracowników socjalnych.	Profil 1 ,2, 3 + otoczenie OS	1. Art. 6, ust.12, art. 15, ust.2, art.17 ust.10, art. 36, ust. 2, pkt a, art. 45, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.
II.	Interwencja kryzysowa	Profesjonalne wsparcie OS i ich rodzin będących w stanie kryzysu, w szczególności: – natychmiastowa specjalistyczna pomoc psychologiczna, – poradnictwo socjalne,	Gmina, powiat. Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w	Profil 1, 2,3 + otoczenie OS	1. Art. 19, pkt 2, pkt 13, art. 25, art. 36, ust. 2, pkt g, art. 46, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty

² Zaleca się, aby każda samotna osoba powyżej 80 roku życia, która dotychczas nie korzystała z pomocy społecznej, została objęta monitoringiem (możliwość kontaktu ze wskazanym pracownikiem ośrodka pomocy społecznej, wizyty monitorujące sytuację osoby starszej).

		<ul style="list-style-type: none"> – poradnictwo prawne, – zapewnienie schronienia, – udział w grupach wsparcia, – mediacje. <p>Usługa możliwa do realizacji przez jops:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ośrodek interwencji kryzysowej, – specjalistyczny ośrodek wsparcia dla ofiar przemocy, – punkt interwencji kryzysowej. 	<p>trybie PZP.</p> <p>NGO (realizujące z własnej inicjatywy zadanie publiczne).</p>		<p>wykonawcze.</p> <p>2. Art. 6, ust. 2 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie.</p> <p>3. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.</p>
III.	Usługi bytowe				
III.1	Usługi mieszkaniowe	Zróżnicowana oferta zaspokajająca potrzeby mieszkaniowe OS mieszcząca się w obszarze pomocy i integracji społecznej.		Profil 1, 2, 3	
III.1d		Mieszkanie chronione.	Gmina, powiat.	Profil 1, 2, 3	Art 17, ust.1.pkt12, art.19. pkt11, art. 36 ust.2 pkt n, q, art.53, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty

					wykonawcze.
III.1e		Dom pomocy społecznej.	Gmina, powiat. Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.	Profil 1, 2, 3	Art.17,ust.1, pkt16, ust.2, pkt3, art.36, ust. 2, pkt o, art.57, ust8, art. 52, ust.3, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.
III.1h		Zapewnienie schronienia, tzn. przyznanie tymczasowego miejsca noclegowego w noclegowniach, schroniskach, domach dla bezdomnych i innych miejscach do tego przeznaczonych.	Gmina, powiat. Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.	Profil 1,2,3	Art. 17, ust. 1, pkt 3, art. 19, pkt 11, art. 25, art. 48, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.
III.2a		Adaptacja/likwidacja barier architektonicznych, w komunikowaniu się oraz barier technicznych w związku z indywidualnymi potrzebami OS posiadających orzeczenie o stopniu niepełnosprawności.	Gmina, powiat.	Profil 2, 3	1. Art. 35a ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 roku o rehabilitacji społecznej i zawodowej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych + akty wykonawcze 2. Programy pomocowe PFRON
III.3	Usługi żywieniowe	Zróżnicowana oferta zapewnienia posiłków lub produktów żywnościowych OS.	Gmina.	Profil 1, 2, 3 (w zależności od	

				potrzeb OS)	
III.3b		Dostarczanie produktów żywnościowych do miejsca zamieszkania OS (świadczenie rzeczowe w rozumieniu programu wieloletniego „Pomoc państwa w zakresie dożywiania”.	Gmina	Profil 1, 2, 3 (w zależności od potrzeb OS)	1. Art. 17, ust.1 pkt 3, art. 36, ust.2 pkt j, art. 48, ust.4, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze. 2. Art. 3 ustawy o ustanowieniu programu wieloletniego „Pomoc państwa w zakresie dożywiania” + akty wykonawcze.
III.3.c		Posiłki w jops, np. stołówki, jadłodajnie.	Gmina Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP). NGO (realizując z własnej inicjatywy zadanie publiczne).	Profil 1,2,3 (w zależności od potrzeb OS)	1. Art.17, ust.1, pkt3, art. 25, art.36, ust.2, pkt j, art.48, ust.4, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze 2. Art.3 ustawy o ustanowieniu programu wieloletniego „Pomoc państwa w zakresie dożywiania”, ustawy + akty wykonawcze.

III.4	Niezbędne ubranie	Zróżnicowana oferta polegająca na przyznaniu potrzebującej OS bielizny, odzieży i obuwia odpowiednich do indywidualnych potrzeb oraz pory roku.	Gmina Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP. NGO (realizując z własnej inicjatywy zadanie publiczne)	Profil 1,2,3	1. Art. 17, ust. 1, pkt 3, art. 25, art. 36, ust. 2, pkt k, art. 48, ust. 3, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze. 2. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.
III.5	Sprawienie pogrzebu	Sprawienie pogrzebu OS, w stosunku do której nie ustalono osób zobowiązanych do sprawienia pogrzebu lub gdy osoby zobowiązane nie mają takiej możliwości.	Gmina Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.	Profil 1, 2, 3	Art. 17, ust. 1, pkt 15, art. 25, art. 36, ust. 2, pkt f, art. 44, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.
IV	USŁUGI OPIEKUŃCZE				
IV.1	Usługi opiekuńcze świadczone w miejscu	Umożliwienie zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych samotnych OS.	Gmina Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w	Profil 1, 2, 3	Art. 17, ust. 1, pkt 11, art. 25, art. 36, ust. 2, pkt l,

	zamieszkania OS		trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.		art. 50, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.
IV.2	Usługi opiekuńcze świadczone dla OS w ośrodkach wsparcia dziennego pobytu	Zróżnicowana oferta umożliwiająca zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych OS w: – dziennych domach pomocy, – środowiskowych domach samopomocy dla osób z zaburzeniami psychicznymi.	Gmina Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.	Profil 1, 2	Art. 17, ust. 2, pkt 3, art. 25, art. 36, ust. 2, pkt 1, art. 51, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.
IV.3	Usługi opiekuńcze świadczone dla OS w całodobowych formach opieki	Zróżnicowana oferta o charakterze pielęgnacyjno-opiekuńczym realizowana jako świadczenia pomocy społecznej udzielane w: – całodobowych ośrodkach wsparcia w rozumieniu ustawy o pomocy społecznej (tj. schroniska, domy dla bezdomnych); – mieszkaniach chronionych; – rodzinnych domach pomocy; – domach pomocy społecznej.	Gmina, powiat Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.	Profil 1, 2, 3	1. Art. 2 ustawy z dnia 30 sierpnia 1991 r. o zakładach opieki zdrowotnej + akty wykonawcze; 2. art. 17, ust. 1, pkt 16; ust. 2, pkt 3, art. 19, pkt 10–11, art. 25, art. 36, ust. 2, pkt 1, art. 51, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.
IV.4	Specjalistyczne usługi	Zróżnicowana oferta	Gmina	Profil 1, 2	Art. 17, ust. 1, pkt 11,

	opiekuńcze świadczone w miejscu zamieszkania OS	dostosowana do szczególnych potrzeb OS, wynikających z rodzaju schorzenia lub niepełnosprawności (w tym również dla OS z zaburzeniami psychicznymi).	Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.		art. 18, art. 25, art. 36, ust. 2, pkt m, art. 50, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.
V	USŁUGI WSPOMAGAJĄCE				
V.2	Poradnictwo, w tym specjalistyczne	<p>Poradnictwo umożliwiające rozwiązywanie problemów życiowych, w szczególności:</p> <ul style="list-style-type: none"> – specjalistyczne, w tym prawne; – psychologiczne; – rodzinne; – poradnictwo socjalne; – poradnictwo psychiatryczne; – poradnictwo i interwencja w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie świadczone dla OS, na rzecz OS i otoczenia OS. 	<p>Gmina, powiat</p> <p>Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.</p> <p>NGO (realizując z własnej inicjatywy zadanie publiczne).</p>	Profil 1, 2, 3 + otoczenie OS	<ol style="list-style-type: none"> 1. Art. 19, pkt 2, pkt 13, art. 25, art. 36, ust. 2, pkt g, art. 46, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej +akty wykonawcze. 2. Art. 6, ust. 2 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. 3. Art. 4, art. 15 ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie

VII.	USŁUGI INTEGRACYJNE				
VIII	USŁUGI INFORMACYJNE	<p>Zapewnienie dostępu do informacji, w szczególności o uprawnieniach, zasobach i usługach na rzecz OS, z wykorzystaniem różnych technik i metod informacyjnych (np. punkty konsultacyjne).</p> <p>Działania informacyjno-promujące pozytywny wizerunek osoby starszej.</p>	<p>Gmina, powiat</p> <p>Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.</p> <p>NGO (realizując w własnej inicjatywy zadanie publiczne).</p>	Profil 1, 2 + otoczenie OS	<p>1. Art. 17, ust.2, pkt 4, art. 19, pkt 13, art. 25, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.</p> <p>2. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO).</p>

2.4. Optymalny pakiet usług pomocy i integracji społecznej

Tabela 3. Pakiet usług dla osób starszych – optymalny pakiet usług pomocy i integracji społecznej.

<u>Lp</u>	Nazwa usługi	Opis usługi	Organizator usługi	Odbiorca usługi	Podstawa prawna
III.	USŁUGI BYTOWE				
III.1f		Rodzinny dom pomocy	Gmina, powiat	Profil 3	Art. 17, ust.1, pkt 16,

			Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.		ust. 2, pkt 3, art. 19, pkt 10, art. 25, art. 36, ust. 2, pkt o, art. 57, ust. 8, art. 52, ust.3, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.
III.1g		Ośrodek wsparcia z miejscami całodobowego pobytu	Gmina, powiat Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.	Profil 2,3	Art.17, ust.2, pkt3, art19, pkt11, art. 25, art. 36, ust. 2, pktq, art. 51, ust.3, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.
III.2b		Pomoc rzeczowa (remonty i naprawy)	Gmina	Profil 2, 3	Art.36, ust. 2, pkt e. ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze
III.3a		Dostarczanie posiłków do miejsca zamieszkania	Gmina	Profil 1, 2, 3 (w zależności od potrzeb OS)	1. Art.17, ust.1 pkt 3, art.36, ust.2, art.48, ust.4, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze. 2. Art.3 ustawy o ustanowieniu programu wieloletniego

					„Pomoc państwa w zakresie dożywiania”
IV	USŁUGI OPIEKUŃCZE				
IV.1	Usługi opiekuńcze świadczone w miejscu zamieszkania OS	<p>Umożliwienie zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych:</p> <ul style="list-style-type: none"> – samotnie gospodarujących OS, – zamieszkujących z rodzina OS. 	<p>Gmina</p> <p>Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.</p>	Profil 1, 2, 3	<p>Art. 17, ust. 1, pkt 11, art. 25, art. 36, ust. 2, pkt 1, art. 50, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.</p>
IV.2	Usługi opiekuńcze świadczone dla OS w ośrodkach wsparcia dziennego pobytu	<p>Zróżnicowana oferta umożliwiająca zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych OS w klubach samopomocy, w tym dla osób z zaburzeniami psychicznymi.</p>	<p>Gmina</p> <p>Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP).</p>	Profil 1, 2	<p>Art. 17, ust. 2, pkt 3, art. 25, art. 36, ust. 2, pkt 1, art. 51, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.</p>
IV.4	Specjalistyczne usługi opiekuńcze świadczone w miejscu zamieszkania OS	<p>Zróżnicowana oferta dostosowana do szczególnych potrzeb OS, wynikających z rodzaju schorzenia lub niepełnosprawności (w tym również dla OS z zaburzeniami psychicznymi).</p>	<p>Gmina</p> <p>Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.</p>	Profil 1, 2	<p>Art. 17, ust. 1, pkt 11, art. 18, art. 25, art. 36, ust. 2, pkt m, art. 50, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty</p>

					wykonawcze.
IV.5	Specjalistyczne usługi opiekuńcze świadczone w ośrodkach wsparcia dla OS	Zróżnicowana oferta dostosowana do szczególnych potrzeb OS, wynikających z rodzaju schorzenia lub niepełnosprawności.	Gmina, powiat Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.	Profil 1, 2, 3	Art. 17, ust. 2, pkt 3, art. 18, pkt 5, art. 19, pkt 11, art. 25, art. 36, ust. 2, pkt m. Art. 51, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.
IV.6	Specjalistyczne usługi opiekuńcze świadczone w domu pomocy społecznej dla osób w nim niezamieszkujących	Zróżnicowana oferta dostosowana do szczególnych potrzeb OS, wynikających z indywidualnych potrzeb osób niezamieszkujących w DPS a wymagających specjalistycznej opieki i wsparcia.	Gmina, powiat Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.	Profil 1, 2	Art. 17, ust.1, pkt 16, ust. 2, pkt 3, art. 19, pkt 10, art. 25, art. 57, ust. 8, art. 52, ust.3, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze.
V	USŁUGI WSPOMAGAJĄCE				
V.1	Usługi zdrowotne i rehabilitacyjne	Zróżnicowana oferta umożliwiająca utrzymanie bądź polepszenie ogólnego stanu psychofizycznego OS, tj. realizowane jako: – zapewnienie dostępu do usług geriatrycznych;	Gmina, powiat Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w		

		<p>– zapewnienie dostępu do rehabilitacji zdrowotnej;</p> <p>– świadczenie usług rehabilitacyjnych.</p> <p>Wypożyczanie sprzętu rehabilitacyjnego przedmiotów ortopedycznych i środków pomocniczych.</p> <p>Zajęcia usprawniające (np. rekreacyjno-sportowe).</p>	<p>ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.</p> <p>NGO (realizując w własnej inicjatywy zadanie publiczne).</p>		
V.4	Rzecznictwo	<p>Występowanie w imieniu (i na rzecz) OS w sprawach dla nich istotnych.</p> <p>Działania prowadzone metodami prawnie dozwolonymi zmierzające do wywarcia wpływu na organy władzy publicznej w procesie stanowienia prawa dotyczącego istotnych problemów OS.</p>	<p>Gmina, powiat.</p> <p>Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.</p> <p>NGO (realizując w własnej inicjatywy zadanie publiczne).</p>	<p>Profil 1, 2, 3 + otoczenie OS</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Art. 17, ust.2, pkt 4, art. 19, pkt 13, art. 25, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze. 2. Art. 6 ust. 2 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. 3. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO); 4. Art. 2 ustawy z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności

					lobbingowej w procesie stanowienia prawa.
V.5	Mediacje	Zróżnicowana oferta mająca na celu pomoc OS (jako jednej ze stron sporu) w osiągnięciu porozumienia.	Gmina, powiat Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP. NGO (realizując w własnej inicjatywy zadanie publiczne).	Profil 1, 2, 3 + otoczenie OS	<ol style="list-style-type: none"> 1. Art. 17, ust.2, pkt 4, art. 19, pkt 13, art. 25, ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze. 2. Art. 6 ust. 2 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. 3. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO). 4. Art. 2 ustawy z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingowej w procesie stanowienia prawa.
V.6	Terapia indywidualna i rodzinna	Terapia prowadzona metodą indywidualną lub grupową z OS mająca na celu oddziaływanie psychologiczne i środowiskowe.	Gmina, powiat Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES	Profil 1, 2, 3 + otoczenie OS	1. Art. 17, ust.2, pkt 4, art. 19, pkt 13, art. 25, ustawy z dnia 12 marca 2004 r.

			(w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP. NGO (realizując w własnej inicjatywy zadanie publiczne).		o pomocy społecznej +akty wykonawcze. 2. Art. 6 ust. 2 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie . 3. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO). 4. Art. 2 ustawy z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingsowej w procesie stanowienia prawa.
VI	USŁUGI AKTYWIZUJACE				
VI.1	Usługi aktywizujące OS	Zróżnicowana oferta umożliwiająca OS aktywne uczestnictwo w życiu społecznym, m.in. warsztaty w obszarze codziennego funkcjonowania.	Gmina, powiat Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie.	Profil 1, 2, 3 + otoczenie OS (rodzina, społeczność lokalna).	1. Art. 17, ust. 2, pkt 4, art. 19, pkt 7, pkt 10 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze (podmioty działające w strukturach jednostki pomocy społecznej). 2. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o

					<p>działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO).</p> <p>3. Ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (podmioty działające w systemie kultury).</p> <p>4. Art. 7 ust. 1 pkt 10 ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.</p> <p>5. Art. 4, ust. 1, pkt 8 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, art. 35a ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych + programy pomocowe PFRON.</p>
VI.2	Usługi aktywizujące działania środowiska lokalnego na rzecz OS	<p>Wzmacnianie potencjału otoczenia OS służącego rozwojowi osobowemu, aktywności i samorealizacji OS.</p> <p>Animacja wolontariatu na rzecz OS.</p>	<p>Gmina, powiat</p> <p>Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.</p>	<p>Profil 1, 2, 3 + otoczenie OS</p>	<p>1. Art. 17, ust. 2, pkt 4, art. 19, pkt 7, pkt 10 ustawy z dnia 12 marca 2004r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze (podmioty działające w strukturach jednostki pomocy społecznej).</p>

			<p>NGO (np. uniwersytety III wieku, kluby seniora).</p> <p>Podmioty oświatowo-wychowawcze.</p>		<p>2. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO).</p> <p>3. Ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (podmioty działające w systemie kultury).</p> <p>4. Art. 7 ust. 1 pkt 10 ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.</p> <p>5. Art. 4, ust. 1, pkt 8 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym.</p> <p>6. Art. 35a ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych + programy pomocowe PFRON.</p>
VI.3	Usługi aktywizujące zawodowo OS	Aktywizacja społeczno-zawodowa: szkolenia miękkie/treningi kompetencji.	<p>Powiat.</p> <p>NGO (realizując w własnej inicjatywy zadanie publiczne)</p>	Profil 1, 2	Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO).

VII.	USŁUGI INTEGRACYJNE				
VII.1	Integracja społeczna	<p>Działania wspierające więzi rodzinne OS.</p> <p>Działania wspierające więzi sąsiedzkie OS.</p> <p>Działania wspierające integrację społeczności lokalnej.</p> <p>Prezentacja potencjału OS (m.in. umiejętności i talentów, twórczości i zbiorów).</p>	<p>Gmina, powiat.</p> <p>Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.</p> <p>NGO (np. uniwersytety III Wiek, kluby seniora).</p> <p>Podmioty oświatowo-wychowawcze.</p>	Profil 1, 2, 3 + otoczenie OS	<p>1. Art. 17, ust. 2, pkt 4, art. 19, pkt 7, pkt 10 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej + akty wykonawcze (podmioty działające w strukturach jednostki pomocy społecznej).</p> <p>2. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO), ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (podmioty działające w systemie kultury).</p> <p>3. Art. 7 ust. 1 pkt 10 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.</p> <p>4. Art. 4, ust. 1, pkt 8 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, art. 35a ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych</p>

					+ programy pomocowe PFRON.
VII.2	Integracja międzypokoleniowa	Działania wspierające tworzenie trwałych więzi pomiędzy grupami zróżnicowanymi ze względu na wiek m.in. przez zapewnienie udziału w integracyjnych przedsięwzięciach kulturalnych, sportowych, turystycznych, edukacyjnych.	<p>Gmina, powiat.</p> <p>Możliwe zlecenie zadania z zakresu pomocy społecznej w trybie konkursowym PES (w szczególności NGO) lub w ramach ogłoszenia przetargu w trybie PZP.</p> <p>NGO (np. uniwersytety III wieku, kluby seniora),</p> <p>Podmioty oświatowo-wychowawcze</p>	Profil 1,2,3 + otoczenie OS	<ol style="list-style-type: none"> 1. Art. 17, ust. 2, pkt 4, Art. 19, pkt 7, pkt 10 ustawy z dnia 12 marca 2004. o pomocy społecznej + akty wykonawcze (podmioty działające w strukturach jednostki pomocy społecznej). 2. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO). 3. Ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (podmioty działające w systemie kultury). 4. Art. 7 ust. 1 pkt 10 ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. 5. Art. 4, ust. 1, pkt 8 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym. 6. Art. 35a ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób

					niepełnosprawnych + programy pomocowe PFRON.
--	--	--	--	--	--

2.5. Pakiet usług społecznych

Tabela 4. Pakiet usług dla osób starszych – pakiet usług społecznych.

<u>Lp</u>	Nazwa usługi	Opis usługi	Organizator usługi	Odbiorca usługi	Podstawa prawna
III.	USŁUGI BYTOWE				
III.1	Usługi mieszkaniowe	Zróżnicowana oferta zaspokajająca potrzeby mieszkaniowe OS mieszcząca się w obszarze polityki społecznej.		Profil 1, 2, 3	
III.1a		Lokal socjalny. Lokal zamienny. Lokal wchodzący w skład mieszkaniowego zasobu gminy.	Gmina	Profil 1,2,3	Art. 4 ustawy z dnia 21 czerwca 2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie kodeksu cywilnego + akty wykonawcze.

III.1b		Wspólnota mieszkaniowa	Gmina	Profil 1,2,3	Art.18 ustawy z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali + regulaminy przyjmowane uchwałą wspólnoty (np. ogólny, porządku domowego, rozliczania mediów: C.O., wody, ścieków) + uchwały wspólnoty i decyzje zarządu.
III.1c		Pensjonat	MŚP	Profil 2, 3	1. Ustawa z 29 sierpnia 1997r o usługach turystycznych. 2. Ustawa z 15 grudnia 2000r o ochronie konkurencji i konsumentów.
III.2	Dostosowanie warunków mieszkaniowych do potrzeb OS	Przystosowanie miejsca zamieszkania OS do indywidualnego stanu sprawności.	Gmina, powiat	Profil 2, 3	
III.2a		Adaptacja/ likwidacja barier architektonicznych oraz barier technicznych w związku z indywidualnymi potrzebami OS posiadających orzeczenie o stopniu niepełnosprawności.	Gmina, powiat	Profil 2, 3	1. Art.35a ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 roku o rehabilitacji społecznej i zawodowej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych + akty wykonawcze 2. Programy pomocowe PFRON.

IV	USŁUGI OPIEKUŃCZE				
IV.3	Usługi opiekuńcze świadczone dla OS w całodobowych formach opieki	<p>Zróżnicowana oferta o charakterze pielęgnacyjno-opiekuńczym realizowana jako świadczenia opieki zdrowotnej udzielane w szczególności przez:</p> <ul style="list-style-type: none"> – zakłady opiekuńczo-lecznicze; – zakłady pielęgnacyjno-opiekuńcze; – zakład rehabilitacji leczniczej; – hospicja stacjonarne; – sanatoria; – szpitale. 	<p>Gmina, powiat</p> <p>Województwo</p>	<p>Profil 1, 2, 3</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Art. 2 ustawy z dnia 30 sierpnia 1991 r. o zakładach opieki zdrowotnej + akty wykonawcze. 2. Art. 15 ustawy z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych + akty wykonawcze.
V	USŁUGI WSPOMAGAJĄCE				
V.2	Poradnictwo, w tym specjalistyczne	<p>Poradnictwo umożliwiające rozwiązywanie problemów życiowych świadczone dla OS, na rzecz OS i otoczenia OS, w szczególności:</p> <ul style="list-style-type: none"> – specjalistyczne, w tym prawne; – psychologiczne; 	<p>Gmina, powiat</p> <p>NGO (realizując z własnej inicjatywy zadanie publiczne).</p>	<p>Profil 1, 2, 3 + otoczenie OS</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Art. 6 ust. 2 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, 2. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego

		<ul style="list-style-type: none"> – rodzinne; – poradnictwo psychiatryczne. 			i wolontariacie.
V.3	Usługi edukacyjne	<p>Zróżnicowana oferta umożliwiająca utrzymanie bądź polepszenie ogólnego stanu psychospołecznego OS, w tym.:</p> <ul style="list-style-type: none"> – profilaktyka zdrowotna; – profilaktyka problemów związanych ze starością (dla OS, ich rodzin i społeczności); – zapewnienie dostępu do zdobycia przez OS umiejętności praktycznego stosowania nowoczesnych rozwiązań informatyczno-komunikacyjno-technicznych; – zapewnienie dostępu do zajęć edukacyjnych podtrzymujących i rozwijających potencjał i sprawność intelektualną OS, np. w formie wykładów, seminariów, warsztatów, prelekcji; – edukacja w zakresie bezpieczeństwa OS w domu i na ulicy; – edukacja w zakresie bezpieczeństwa finansowego OS, w tym nauka 	<p>Gmina, powiat</p> <p>NGO (np. uniwersytety trzeciego wieku, kluby seniora).</p>	Profil 1, 2 + otoczenie OS	<ol style="list-style-type: none"> 1. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO). 2. Ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (podmioty działające w systemie kultury). 3. Ustawa o samorządzie gminnym podmioty funkcjonujące w strukturach urzędu gminy jako samorządowa jednostka organizacyjna nie posiadająca osobowości prawnej). 4. Ustawa o systemie oświaty (podmioty stanowiące placówki oświatowo wychowawcze).

		<p>racjonalnego gospodarowania budżetem domowym;</p> <p>– edukacja rodzin OS w zakresie opieki i pielęgnacji OS oraz rozwiązywania problemów dnia codziennego;</p> <p>– usługi edukacyjne podnoszące kompetencje różnych grup zawodowych w zakresie wsparcia OS;</p> <p>– edukacja społeczna.</p>			
V.4	rzecznictwo	<p>Występowanie w imieniu (i na rzecz) OS w sprawach dla nich istotnych.</p> <p>Działania prowadzone metodami prawnie dozwolonymi zmierzające do wywarcia wpływu na organy władzy publicznej w procesie stanowienia prawa dotyczącego istotnych problemów OS.</p>	<p>Gmina, powiat</p> <p>NGO (realizując w własnej inicjatywy zadanie publiczne).</p>	<p>Profil 1, 2, 3 + otoczenie OS</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Art. 6 ust. 2 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. 2. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO). 3. Art. 2 ustawy z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbiningowej w procesie stanowienia prawa.
V.6	Terapia indywidualna i rodzinna	<p>Terapia prowadzona metodą indywidualną lub grupową z OS mającą na celu oddziaływanie psychologiczne i środowiskowe.</p>	<p>Gmina, powiat</p> <p>NGO (realizując w własnej inicjatywy zadanie publiczne).</p>	<p>Profil 1, 2, 3 + otoczenie OS</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Art. 6 ust. 2 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie ustawa o

					<p>przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie.</p> <p>2. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO).</p>
VI	USŁUGI AKTYWIZUJĄCE				
VI.1	Usługi aktywizujące OS	<p>Zróżnicowana oferta umożliwiająca OS aktywne uczestnictwo w życiu społecznym, m.in.:</p> <ul style="list-style-type: none"> – tworzenie warunków rozwoju zainteresowań OS, np. oferta zajęć artystycznych, rękodzielniczych, kulturoznawczych, dyskusyjny klub filmowy, szachy, brydż, gry towarzyskie); – zapewnienie dostępu do usług w zakresie rekreacji OS, np. zajęć ruchowych, wycieczek; – wsparcie aktywności obywatelskiej OS – warsztaty w obszarze kultury i zainteresowań. 	Gmina, powiat	<p>Profil 1, 2, 3 + otoczenie OS (rodzina, społeczność lokalna)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO). 2. Ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (podmioty działające w systemie kultury). 3. Art. 7 ust. 1 pkt 10 ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. 4. Art. 4, ust. 1, pkt 8 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie

					<p>powiatowym.</p> <p>5. Art. 35a ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych + programy pomocowe PFRON.</p>
VI.2	Usługi aktywizujące działania środowiska lokalnego na rzecz OS	<p>Wzmacnianie potencjału otoczenia OS. służącego rozwojowi osobowemu, aktywności i samorealizacji OS.</p> <p>Animacja wolontariatu na rzecz OS.</p>	<p>Gmina, powiat</p> <p>NGO (np. uniwersytety III wieku, kluby seniora).</p> <p>Podmioty oświatowo-wychowawcze</p>	Profil 1,2,3 + otoczenie OS	<ol style="list-style-type: none"> 1. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO). 2. Ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (podmioty działające w systemie kultury). 3. Art. 7 ust. 1 pkt 10 ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. 4. Art. 4, ust. 1, pkt 8 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym. 5. Art. 35a ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i

					społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych.+ programy pomocowe PFRON.
VI.3	Usługi aktywizujące zawodowo OS	Aktywizacja społeczno-zawodowa: – kursy/szkolenia zawodowe, – doradztwo zawodowe.	Powiat NGO (realizując w własnej inicjatywy zadanie publiczne).	Profil 1, 2	Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO).
VII.	USŁUGI INTEGRACYJNE				
VII.1	Integracja społeczna	Działania wspierające więzi rodzinne OS. Działania wspierające więzi sąsiedzkie OS. Działania wspierające integrację społeczności lokalnej. Prezentacja potencjału OS (m.in. umiejętności i talentów, twórczości i zbiorów).	Gmina, powiat NGO (np. uniwersytety III wieku, kluby seniora); podmioty oświatowo-wychowawcze	Profil 1, 2, 3 + otoczenie OS	<ol style="list-style-type: none"> 1. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO). 2. Ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (podmioty działające w systemie kultury). 3. Art. 7 ust. 1 pkt 10 ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o

					<p>samorządzie gminnym.</p> <p>4. Art. 4, ust. 1, pkt 8 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym.</p> <p>5. Art. 35a ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych + programy pomocowe PFRON</p>
VII.2	Integracja międzypokoleniowa	<p>Działania wspierające tworzenie trwałych więzi pomiędzy grupami zróżnicowanymi ze względu na wiek m.in. przez zapewnienie udziału w integracyjnych przedsięwzięciach kulturalnych, sportowych, turystycznych, edukacyjnych.</p>	<p>Gmina, powiat</p> <p>NGO (np. uniwersytety III wieku, kluby seniora); podmioty oświatowo-wychowawcze</p>	<p>Profil 1,2,3 + otoczenie OS</p>	<p>1. Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO).</p> <p>2. Ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (podmioty działające w systemie kultury).</p> <p>3. Art. 7 ust. 1 pkt 10 ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.</p> <p>4. Art. 4, ust. 1, pkt 8 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym.</p> <p>5. Art. 35a ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji</p>

					zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych; ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych + programy pomocowe PFRON.
VIII	USŁUGI INFORMACYJNE	Zapewnienie dostępu do informacji, w szczególności o uprawnieniach, zasobach i usługach na rzecz OS, z wykorzystaniem różnych technik i metod informacyjnych (np. punkty konsultacyjne). Działania informacyjno-promujące pozytywny wizerunek OS.	Gmina, powiat NGO (realizując z własnej inicjatywy zadanie publiczne).	Profil 1, 2 + otoczenie OS	Art. 4, art. 15 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (podmioty działające jako NGO).

Uwagi:

1. Działania na rzecz i z udziałem osób starszych powinny być uwzględnione w planowaniu strategicznym na każdym poziomie (w szczególności na poziomie gminy), traktując osoby starsze jako integralną część społeczności lokalnej.
2. W planowaniu strategicznym należy uwzględnić zadania odnoszące się do różnych resortów, wykraczające poza obszar pomocy i integracji społecznej.
3. W jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej wskazana jest specjalizacja pracy pod kątem wsparcia osób starszych (dedykowany pracownik lub zespół interdyscyplinarny).

Wykaz skrótów

1. **JOPS** – jednostka organizacyjna pomocy społecznej.
2. **MŚP** – małe i średnie przedsiębiorstwa.
3. **NGO** – organizacja pozarządowa.
4. **OPS** – Ośrodek Pomocy Społecznej.
5. **OS** – osoba starsza.
6. **PCPR** – powiatowe centrum pomocy rodzinie.
7. **PES** – podmiot ekonomii społecznej.
8. **PFRON** – Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.
9. **PZP** – ustawa prawo zamówień publicznych.
10. **Ustawa** – ustawa o pomocy społecznej.
11. **Usługa** – usługa opiekuńcza wobec osoby starszej w miejscu zamieszkania na poziomie minimalnym.
12. **ZOL** – zakład opiekuńczo-leczniczy.
13. **ZPO** – zakład pielęgnacyjno-opiekuńczy.

Bibliografia

1. B. Bień, Z. B. Wojszel., J. Wilmańska, J. Sienkiewicz, *Starość pod ochroną. Opiekunowie rodziny Nieprawnych Osób Starych w Polsce. Porównawcze studium Środowiska Miejskiego i Wiejskiego*, Białystok–Kraków, 2001.
2. P. Błędowski, *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*, Warszawa 2002.
3. P. Błędowski, *Polityka społeczna wobec ludzi starych w Polsce a w Unii Europejskiej*, [w:] *Starzenie się populacji wyzwaniem dla polityki społecznej, materiały konferencyjne* http://www.rops.krakow.pl/publikacje/1_21.pdf [dostęp listopad 2010].
4. J. Boczoń, *Poradnik standaryzacji usług społecznych*, SPLOT, Warszawa 2004.
5. *Ekonomia społeczna, Perspektywa rynku pracy i pomocy społecznej*, J. Staręga-Piasek (red.), Warszawa 2007.
6. *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, D. Lalak, T. Pilch (red.), Warszawa 1999.
7. G. Firlit-Fesnak, B. Szatur-Jaworska, *Leksykon Pojęć socjalnych, Wybrane terminy z polskiej i niemieckiej polityki społecznej, pomocy społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa 1995.
8. *Krajowy Raport Badawczy*, Warszawa 2010.
9. I. Lipowicz, *Osoby starsze – prawo do samodzielności*, <http://www.rpo.gov.pl/pliki/12809291080.pdf> [dostęp listopad 2010].
10. R. Szarfenberg, *Standaryzacja usług społecznych*, <http://www.wrzos.org.pl/projekt1.18/download/Ekspertyza%20Ryszard%20Szarfenberg.pdf>, [dostęp kwiecień 2011].
11. Z. Szarota, *Gerontologia społeczna i oświatowa, Zarys problematyki*, Kraków 2004.
12. B. Szatur-Jaworska, *Teoretyczne podstawy pracy socjalnej*, [w:] T. Pilch T., I. Lepalczyk, *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, Warszawa 1993.
13. B. Szatur-Jaworska, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Warszawa 2000;
14. B. Szatur-Jaworska, *Stan przestrzegania praw osób starszych w Polsce. Analiza i rekomendacje działań*, Warszawa 2008.
15. *To idzie starość. Polityka społeczna a przygotowanie do starzenia się ludności Polski*, praca naukowo-badawcza, przygotowana przez zespół ekspertów Fundacji Instytut Spraw Publicznych na zlecenie Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, Warszawa 2008.
16. L. Turoś, *Andragogika ogólna*, Warszawa 1999.
17. Z. Woźniak Z., *Priorytety w programach gerontologicznych organizacji międzynarodowych i struktur europejskich jako przesłanka budowy polityki społecznej wobec starości i osób starszych* [w:] *Starzenie się populacji wyzwaniem dla polityki społecznej, materiały konferencyjne*, Kraków 2003, http://www.rops.krakow.pl/publikacje/1_21.pdf [dostęp listopad 2010].

18. K. Wódz, *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*, Śląsk, Katowice 1998.
19. W. Boehm Wrener, *Objectives of the Social Work Curriculum of the Future*, [w:]
Wprowadzenie do pracy socjalnej, Rex A. Skidmore, Milton G. Thackeray (red.), Katowice
 1998.
20. <http://www.ptps.ops.pl/kacik.htm> (dostęp, październik 2010).
21. <http://pl.wikipedia.org/wiki/Staro%C5%9B%C4%87> [dostęp październik 2010].
22. http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/poziom_krajowy/strategia_rozwoju_kraju_2007_2015/strony/srk_0715.aspx [dostęp grudzień 2010].
23. <http://www.ptps.ops.pl/kacik.htm> [dostęp, październik 2010].
24. http://www.owies.org.pl/media/file/aktualnosci-pliki/zaleceniaMRR_dot_klauzul_spoecznych_20X2009.pdf [dostęp kwiecień 2011].

Ustawy i Rozporządzenia wykorzystane w niniejszym opracowaniu

1. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 stycznia 2011 r. w sprawie rodzinnego wywiadu środowiskowego (Dz. U. nr 27 poz. 138).
2. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 8 listopada 2010 r. w sprawie wzoru kontraktu socjalnego (Dz. U. 2010 nr. 218 poz. 1439).
3. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. 2009 nr 175 poz. 1362 z późn. zm.).
4. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. 2005 nr 180 poz. 1493 z późn. zm.).
5. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. 2010 nr 234 poz. 1536 z późn. zm.).
6. Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 roku o rehabilitacji społecznej i zawodowej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. 2011 nr 127 poz. 721 z późn. zm.).
7. Ustawa o ustanowieniu programu wieloletniego „Pomoc państwa w zakresie dożywiania” (Dz. U. 2005 nr 267 poz. 2259 z późn. zm.).
8. Ustawa z dnia 30 sierpnia 1991 r. o zakładach opieki zdrowotnej (Dz. U. 2007 nr 14 poz. 89).
9. Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingsowej w procesie stanowienia prawa (Dz. U. 2005 nr 169 poz. 1414 z późn. zm.).
10. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. 2001 nr 13 poz. 123 z późn. zm.).
11. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2001 nr 142 poz. 1591 z późn. zm.).
12. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. 2001 nr 142 poz. 1592 z późn. zm.).
13. Ustawa z dnia 21 czerwca 2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego, ustawy z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali (Dz. U. 2005 nr 31 poz. 266, z późn. zm.).
14. Ustawa z 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (Dz. U. 2004 nr 223 poz. 2268 z późn. zm.).\

15. Ustawa z dnia 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów (Dz. U. 2007 nr 50 poz. 331 z późn. zm.).
16. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz. U. 2008 nr 164 poz. 1027 z późn. zm.).
17. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. 2004 nr 256 poz. 2572 z późn. zm.).